

NİZAMİ LEKSİKOLOGİYASI MƏKTƏBİNİN YARADICISI MƏNZƏRƏ XANIM MƏMMƏDOVA

Şamsi P nahoglu
*AMEA Şərqsünaslıq İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Mənzərə xanım, əməli olaraq itirdiyimiz çoxsaylı dədə-baba yurd yerlərimizdən biri olan İrəvanda doğulub, orta təhsilini orada başa vurmuş, Azərbaycan Dövlət Uiversitetinin Filologiya fakültəsinin fars şöbəsini bitirmişdir. Onu xatırlayanlar mənimlə razılaşırlar ki, ulu babalarımızın atəspərəstlik dininin əsas prinsipi olan "Sağlam düşüncə, sağlam ifadə və sağlam əməl" məfkurəsi, sanki, onun şəxsinə özünün tam və dolğun təəcəssümünü tapmışdır.

Mənzərə xanım əlyazmalarla işləməyi bacaran azsaylı mütəxəssislərdən biri idi. "Azsaylı" yazdım və ağırlıq bir məsələ özünü xatırlatdı. Əslində şərqsünaslıq sahəsi elmin dar və məşuqətli bir sahəsi olduğuna görə, bu sahədəki mütəxəssislərin sayı azdır. Əməli işi və fəaliyyəti, xüsusən də əlyazmaları oxumaq qabiliyyəti ilə özünü təsdiq etmiş əsl mütəxəssisləri isə barmaqla saymaq olar. Bu mənada mövcud azsaylı şərqsünas kadrların potensialından səmərəli istifadə etmək çox zəruridir. Çünki fəlsəfədə "Su axdığı yerdən bir də axmaz" deyər dərin mənə yüklü bir ifadə vardır. Məsələ burasındadır ki, bu potensial sovet dövrünün ən çiçəklənən vaxtında yetişmişdir. Belə bir potensialı bir daha eynilə yetişdirmək mümkün deyildir. Bu nəsil bəzi şərqsünaslar rus və digər dilləri də bilməklə, dünyanın bir çox ölkələrində işləmiş, əməli təcrübə qazanmışlar. Ona görə də onların potensialından maksimum istifadə olunmalıdır. Bu prosesdə stimül olmalı, hər kəsə əməyinə görə qiymət verilməlidir. Bu cür əndər mütəxəssislərə şərait yaradılması, onların təşviq edilməsi, müstəqillik işində ədəbiyyat, tarix və mədəniyyətimizin, bütövlükdə kulturologiyamızın, xüsusən, yazılı mənbələr-əlyazmalar əsasında bir an öncə araşdırılması vacib sahələrlə bağlı onlara dövlət sifarişlərinin verilməsi ümumi işimizə çox faydalı olardı.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra qarşımızda duran ən vacib məsələlərdən biri də ərəb qrafikası ilə, əksər hallarda fars və ərəb dillərində yazılmış 1400 illik tarix, elm, ədəbiyyat, mədəniyyət, ümumən, kulturalogiyamızı araşdırmaq və xalqımıza "qaytarmaq"dır.

Əslində, biz 1400 illik bir tariximizdən ayrı düşmüşükse, deməli, bizim dünənimizlə bugününümüz arasında boşluq yaranmışdır. Bu boşluğu doldurmaq üçün ali məktəblərdə, xüsusilə magistr

pilləsində mütləq ərəb və fars dilləri, yaxud da ən azından ərəb qrafikası öyrədilməlidir. Xüsusən də elmi tədqiqatla məşğul olan alim, əgər bizim 1400 illik tariximizi orijinaldan vərəqləyə və hətta ana dilində yazılmış əlyazmalarımızı oxuya bilmirsə, onun apardığı tədqiqatın kökü olmayacaqdır. Yaxud da bu kök xarici araşdırmalara söykənəcək. Halbuki xarici araşdırmaların arxasında əksər hallarda xüsusi maraqlar dayanır və onların hər zaman reallığa uyğun gəlmədiyini, əksinə, bir çox hallarda bizə qarşı işlədiyi heç də sirr deyildir. Azərbaycanla (İran) bağlı yazılmış 500-dən artıq səfərnəmədən məlumatı olan və onlardan dördünü (8) ana dilimizə tərcümə etmiş bir mütəxəssis olaraq, bunu mən hər zaman müşahidə etmişəm. Zaman göstərmiş və göstərir ki, biz artıq öz tariximizin, ədəbiyyat və mədəniyyətimizin köklərini müəyyən mənada nə rus, nə də Avropa alimlərindən deyil, birbaşa qədim mənbələrimizdən-əlyazmalarımızdan öyrənməli, araşdırmalı, nəşr və təbliğ etməliyik. Çünki özümüzdən olan bizə yetər, hətta artar və başqalarına da çatır.

Xatırladaq ki, yeni dövrdə Azərbaycanda dövlət səviyyəsində əlyazmalara qayğı keçən əsrin 30-cu illərindən başlamışdır. Bu, o vaxtlar idi ki, bolşevik istilasının nəticəsində əlyazmalarımız kütləvi şəkildə məhv edilirdi. Məhz vətənpərvər qüvvələrin ciddi səyi ilə bu proses durduruldu və əlyazmaların dövlət səviyyəsində toplanılması, sistemləşdirilməsi, tədqiqi və nəşri işi başlandı. 1950-ci ildə isə Bakıda Respublika Əlyazmalar Fondu yaradıldı. Hökumətin müvafiq qərarından sonra hər il orta hesabla mindən çox əlyazma bu Fonda təhvil verilmişdir. 1985-ci ildə isə o zaman Moskvada işləyən ümummilli liderimiz, Heydər Əliyevin yaxından köməyi ilə bu müəssisə Respublika Əlyazmalar İnstitutuna çevrilmiş, sonradan isə akademiyanın tərkibində ayrıca institut kimi fəaliyyətini davam etdirmiş və etdirməkdədir.

Mənzərə xanımın hələ gənc yaşlarında Əlyazmalar fondundakı elmi axtarıları olduqca səmərəli olmuş və o, Azərbaycanda ilk dəfə çap edilmiş "Əlyazmaları kataloqu"nun I (1963) və II (1976) cildlərinin hazırlanmasında həmmüəllif kimi yaxından iştirak etmişdir. 1970-1971-ci tədris ilində müsabiqə yolu ilə vaxtilə tələbəsi olduğu ADU-ya baş müəllim təyin olunan Mənzərə xanım, ömrünü Azərbaycan təhsilinin və elminin inkişafında müstəsna rol oynamış bu müqəddəs təhsil müəssisəsinə bağlanmış, burada dosent kimi pedoqoji fəaliyyətini, eləcə də, məhsuldar elmi araşdırmalarını davam etdirmişdir.

Doğma ana dilindən başqa rus, fars, türk, tacik və erməni dillərini də gözəl bilən Mənzərə xanım, əski Sovetlər İttifaqının bir çox şəhərlərinin (Moskva, Sank-Peterburq, Bakı, Daşkənd, Səmərqənd, Aşqabad, Düşənbə, Tbilisi, İrəvan) müvafiq kitabxanaları, arxivləri, əlyazmaları fondlarında çox sanballı tədqiqat işləri aparmışdır. Təkcə bir fakta diqqət yetirmək istəyirəm. Mənzərə xanım, "XI-XVII əsr fars dili izahlı lüğətlərinin əsas tərtib prinsipləri" monoqrafiyasının giriş hissəsində qeyd edir ki, mövzunun işlənməsində lüğətlərin əlyazmaları haqqındakı kataloq məlumatları və digər ədəbiyyatlarla yanaşı, XI-XVII əsrlərdə yazılmış iyirmi altı lüğətin əlyazmasından birbaşa istifadə olun-

muşdur. Daha sonra müəllif, həmin lüğətləri bir-bir sadalayır (7, 7). Bu faktın özü Mənzərə xanımın nə dərəcə zəhmətkeş, yorulmaz və məsuliyyətli bir alim-vətəndaş ömrü yaşamış olduğunu göstərir və onun əsərlərinin həqiqi elmi dəyərini ortaya qoyur.

Haşiyə çıxım ki, Mənzərə xanım İrəvanda Matenedaran (əsl adı Məndarandır, yəni "mətnlərin olduğu, saxlandığı yer"; göründüyü kimi, ermənilər bu adımızı da özəlləşdirmişlər) əlyazmalar mərkəzində işləyərək qeydlərini apardığı dəftərdə Azərbaycan dili ilə yanaşı, fars, rus və erməni dillərində də qeydləri vardır. Məhz bu tədqiqatların nəticəsi onun sanballı məqalə və kitabları-

nın ərsəyə gəlməsi ilə nəticələnmişdir. Məlumat üçün deyək ki, Mənzərə xanım 80-ə qədər məqalənin (onlardan 10-a yaxını xarici ölkələrdə çap olunmuşdur), 1 ikicildlik lüğətin, 3 monoqrafiyanın, 6 proqramın müəllifi, 2 tərcümə əsərinin, 2 dərslinin, eləcə də, 2 cildlik əlyazmalar kataloqunun həmmüəllifidir. Belə bir incə məqamı vurğulamaq da vacibdir ki, Mənzərə xanımın yazıları sıradan yazılar deyildir, əksinə, onların hər biri daxilən narahat və zəhmətkeş tədqiqatçının yuxusuz gecələri, bəşirət dolu gözlərinin nuru, vətənpərvər ürəyinin hərərəti, iti ağıllının və zəkasının məhsuludur. Çünki Mənzərə xanım əsərlərini yazarkən, əksər hallarda əlyazmalardan istifadə etmişdir. Əlyazmalar üzərində iş, yəni mətnşünaslıq işi, həmkarlarının sevə-sevə "Ustad" adlandırdıqları filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Məsiyə Məhəmmədinin yazdığı kimi, tədqiqatçıdan yüksək peşəkarlıq və erudisiya tələb edir (4, 214).

Hər şeydən öncə, Mənzərə xanım, Azərbaycanda lüğətçilik və leksikoqrafiyaya aid əlyazmaların ilkin tədqiqatçısı olaraq, bu sahənin araşdırılmasının əsasını qoymuş, inanılmaz elmi nailiyyətlərə imza atmışdır. O, bu sahə ilə məşğul ola-ola, xüsusi kartoteyka hazırlamış, ömrünün 30 ildən artığını dünyada Azərbaycan xalqının ən dəyərli təmsilçilərindən olan Şeyx Nizaminin leksikasının öyrənilməsinə və öyrədilməsinə sərf etmiş, bu yöndə özünəməxsus yeni bir məktəb-Nizami leksikologiyası məktəbi yaratmışdır. Hətta mütəxəssislər belə etiraf edirlər ki, Mənzərə xanımın ikicildlik "Nizami Gəncəvi dilinin lüğəti" ("Şərəfnamə" əsəri üzrə) əsərindən (6), "Nizami Gəncəvi dilinin leksik üslubu" ("İsgəndərnəmə" əsəri üzrə) monoqrafiyasından (5) və digər yazılardan sonra onlar Nizamini daha mükəmməl və dolğun anlamağa başlamışlar.

Əslində, Mənzərə xanım, Nizamini yenedən kəşf etmiş və başqalarına da kəşf etdirmişdir. Nizami haqqında istər Azərbaycanda, istərsə də bütün dünyada bir çox tədqiqatçılar çox dəyərli araşdırmalar aparmışlar. Başda Mənzərə xanım olmaqla, dünyasını dəyişənlərə Tanrı qəni-qəni rəhmət eləsin! Yaşayanların qələmləri gücdən düşməsin! Ancaq heç kəs Nizaminin poeziya mülkünə, söz sənətinin incəliklərinə Mənzərə xanım qədər baş vura, ona izahlar və şərhlər verə bilməmişdir.

Burada bir haşiyə çıxmaq yerinə düşər. Dədə-babadan deyiblər ki, "Zər qədrini zərgər bilər". Mənzərə xanımın 2017-ci ildə nizamişünaslığa dair 3 elmi məqaləsi Rusiya Federasiyasının nüfuzlu elmi jurnallarında çap olunduqdan sonra dünyanın aparıcı nəşriyyatlarından biri olan "Lumbert Academic Publishing" nəşriyyatı (Almaniya) ona müraciət edərək, əsərlərini nəşriyyatın hesabına Almaniyaada ən yüksək dizayn və poliqrafik şərtlərlə çap olunması və bütün dünyada yayılması (satılması) təklifi ilə müraciət etdi. İstər-istəməz düşünürsən ki, Mənzərə xanımın əsərləri nə dərəcədə beynəlxalq maraq doğurur və elmi əhəmiyyət kəsb edirsə, dünyada özünə xiridar tapa bilər və bunu dərk edənlər ondan həm də kommersiya məqsədləri üçün istifadə edirlər. Bu çərçivədə elə həmin il Mənzərə xanımın "Osnovnye prinipi sostavleniya persidskix tolkovix slovarey XI-XVII vv" əsəri Drüssel-dorfdə işıq üzü gördü (10).

BDU-nun Şərqsünaslıq fakültəsi İran filologiyası kafedrasının müdiri, uzun illər Mənzərə xanımla çiyin-çiyinə çalışmış filologiya elmləri doktoru, professor M.Kazimovun qənaətinə görə, Mənzərə xanım özünün "Nizami Gəncəvi dilinin leksik üslubu" monoqrafiyası və ikicildlik "Nizami Gəncəvi dilinin lüğəti" əsərləri ilə bir tərəfdən "İsgəndərnəmə" poemadakı bənzətmə, məcaz, müqayisə kimi dil vahidlərinin mətndəki yeri və rolunu müəyyənləşdirmiş, digər tərəfdən onların dəqiq sayını vermişdir. O, "Şərəfnamə" əsərinin hər bir beytinin bütün sözlərini ayrıca qeyd edərək, geniş həcmli və zəhmətli bir işin öhdəsindən gəlmişdir. Nəticədə alimlər, Nizaminin sözün müxtəlif semantik çalarlarından necə məharətlə istifadə etdiyi, bu yolla necə bədii üslub yaratdığı, fars dilinin leksik tərkibinin zənginliyindən necə yararlandığı, bu dilin özünü necə zənginləşdirdiyi, poemalarda real obyektlə onun bədii təəcəssümü arasında necə assosiativ əlaqə yaratdığı barədə geniş təsəvvürə malik olmaq imkanını təqdim edən etibarlı və qiymətli bir qaynaq əldə etmişlər (2, 75-76).

Heç təsadüfi deyildir ki, filologiya elmləri doktoru, professor S.Mehdiyeva, Mənzərə xanımın, nizamişünaslıqla bağlı araşdırmalarını dəyərləndirərək qeyd edir ki, Nizaminin dili, onun söz sənətkarlığı haqqında bəzi ədəbi tədqiqatlarda dolaylı və səthi şəkildə qeydlərə təsadüf olunsa da, şairin dilinin leksik, qrammatik xüsusiyyətləri və zəngin fars dili leksikoqrafiyasının inkişafına göstərdiyi böyük təsiri son illərə qədər öyrənilməmiş qalmışdır. Bu baxımdan Mənzərə xanımın "Nizami Gəncəvi dilinin leksik üslubu" ("İsgəndərnəmə" əsəri üzrə) bu boşluğu aradan qaldırmağa yönəlmiş tədqiqatdır (11)

(Davamı 16-cı səhifədə)

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

Mənzərə xanımın 2 cildlik “Nizami Gəncəvi dilinin lüğəti” əsərindən bəhs edən filologiya elmləri doktoru P.Kərimov isə yazır ki, müəllif, Nizaminin işlətdiyi sözlərin, söz birləşmələrinin, frazeoloji ifadələrin, məcazların, bədii obrazların və digər dil vahidlərinin mənalarının müqabilini azərbaycanca vermişdir. Bu lüğət Nizaminin yaradıcılıq laboratoriyasını və onun söz üzərində necə çalışdığını öyrənmək baxımından da əvəzsiz mənbədir (3).

Filologiya elmləri doktoru Ş.Əlibəyli hesab edir ki, Mənzərə Məmmədovanın “Nizami Gəncəvi dilinin leksik üslubu (“İsgəndərnamə” əsəri üzrə)” əsərinə əsaslanaraq bir daha təsdiq etmək olar ki, Nizami dili, özlüyündə mürəkkəb idraki-lingvistik bir prosesdir. Bu prosesin bəzi məqamlarının açılmasında adıgedən əsərin özünəməxsus rolu vardır (1).

Mənzərə xanım, həm də gözəl tərcüməçi idi. Onun, A.Ələkbərova ilə birlikdə fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi Seyyid Əbdülhüseyn Şərəfəddinin “Əl-Müraciət” və Ayətullah Şeyx Məhəmməd Rza Müzəffərin “Əs-Səqifə” əsərləri ehtiva etdikləri mövzulara görə diqqətəlayiq əsərlər olmaqla bərabər, həm də onların tərcümələri, tərcümə sənətində nümunə sayıla biləcək özəlliklərə sahibdirlər (9). Mənzərə xanım, Azərbaycan şərqşünaslığını, xüsusən də onun ədəbiyyat və dilçilik sahəsini həm ölkə daxilində, həm də onun hüdudlarından uzaqlarda keçirilən elmi konfrans və simpoziumlarda hər zaman layiqincə təmsil etmişdir.

NİZAMI LEKSİKOLOGİYASI MƏKTƏBİNİN YARADICISI MƏNZƏRƏ XANIM MƏMMƏDOVA

Bu alicənab insan həm də gözəl həmsöhbət, səmimi, qayğıkeş, təvazökar və xoş aoralı bir insan idi. İnsan hər dəfə onu xatırlayanda yüngülləşir, həyatın gündəlik qayğılarını unudur, ülviləşir, maddi aləmdən daha çox mənəvi aləmə üz tutur və düşünür ki, nə yaxşı ki, həyatda Mənzərə xanım kimi insanlar-alimlər olmuşdur!

Araşdırmanın nəticəsi onu göstərir ki, Mənzərə xanım Məmmədova dünya nizamişünaslığının aparıcı tədqiqatçılarından biri və Nizami leksikologiyası məktəbinin banisidir.

Xüsusən, “Nizami ili” kimi tarixə düşən 2021-ci ildə Mənzərə xanımın nizamişünaslıqla bağlı çox dəyərli əsərlərinin dünyanın aparıcı dillərinə tərcümə edilərək yayılmasına olduqca böyük ehtiyac vardır. Bu ehtiyacın qarşılınması, əslində, elə Azərbaycanımızın, onun ədəbiyyatının, elm və mədəniyyətinin, bütünlükdə kulturologiyamızın, eləcə də, dünyanın ən mədəni, maarifpərvər və sivil xalqlarından biri olan xalqımızın təqdimatı və təbliği yolunda yeni bir mərhələ olardı.

Möhtərəm Prezidentimiz, Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin rəhbərliyi, qəhrəman əsgər və zabitlərimizin misilsiz şücaətləri ilə 30 illik işğaldan sonra 44 günlük müharibədə Qarabağımızı azad etdiyimiz hazırkı şəraitdə bunun nə dərəcədə vacib olduğu bir aksiomadır.